

Boga. Čovjek u sebi nosi, dakako po svjesnim činima, sebe i Boga jednako i neodvojivo. Iz tog najdubljeg doživljaja u čovjeku, Stanković vadi i izvodi na površinu bistru filozofsku misao, koju razlijeva po svom tekstu i koja svojom bistrinom osvježuje um današnjeg čovjeka. Transcendentalno je iskustvo, naime, njemački odvojak suvremene grane tomizma koja za sobom ostavlja tradicionalni put k Bogu, koji ne dovodi neposredno do Božje opstojnosti nego do njezine nužnosti. Tako Stanković ne skida prašinu s već utvrđenih filozofskih postavki nego ih svojim duhom, u prisnom dodiru s čitateljima, nanovo kao rađa.

Stankovićeva metoda nije metoda odozgor (*a priori*) nego odozdo, što je danas također u tijeku. Njegov filozofski svijet sav izrasta iz iskustva: iz onog unutrašnjeg i iz onog vanjskog, satkanog od šarenila fenomena, među kojima bira one dnevne, blize svakom čovjeku, otkrivajući u njima kao u školjkama bisere filozofskih misli; iz partikularnog osvjetljuje univerzalno, pomažući čitatelju da to i on spontano učini.

Naslovi Stankovićevih tema redovito ne predstavljaju neki posebni vidik, nisu neki isječak stvari o kojoj govore. Teme se ne ograničuju na neki ograničeni vidik. Univerzalne su. Stoga Stanković o temi o kojoj piše, piše svestrano i iscrpno, daje sintezu svih glavnih elemenata koji ulaze u sastav predmeta njegovog raspravljanja. Čitatelja ne zarobljuje u jedan vidik nego mu širi vidike na sve strane i na one na koje čitatelj nije ni pomišljao, premda ih je u sebi nosio. Svaka je jedinica u poglavlju jedan mali zaokruženi traktat. Pri tom je Stanković svjestan da je spoznatljivost predmeta neiscrpiva, stoga bismo njegove iscrpne prikaze u njegovu stilu mogli nazvati: iscrpni prikazi neiscrpnoga.

Stanković je samostojan filozofski pisac. Teško mu je naći srodnika. Samostojnost mu potvrđuje i jezgrovit duboko

filozofski sročeni stil izoštrene preciznosti. Logika kratkog postupka koja pouzdana dosiže bit stvarnosti posvuda je prisutna. U njegovu dinamičkom tekstu čas izbiju elementi analize, zatim bljesne koja bitna sintetička misao, da se iznenada pojavi i paradoks ili koji drugi književno-filozofski modus.

Iz knjige se mogu crpsti misli i za vlastita predavanja ili sadržajnije sastavke.

Rudolf BRAJIČIĆ

Valentin Pozaić (priredio) *Jesuits among the Croats*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2000., 600. str.

Iako je od održavanja međunarodnog znanstvenog simpozija *Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području među Hrvatima*, prošlo gotovo deset godina (8.–11. listopada 1990.), radovi tamo predstavljeni, ne gube na aktualnosti, jer su po svojem značaju retrospektiva djelovanja isusovaca unatrag nekoliko stoljeća, djelovanja isprepletenog u tkivu hrvatskog naroda, koji uvijek iznova teži prepoznavati svoje sastavnice i odrednice. Radovi simpozija se sada nude međunarodnoj javnosti, objavljivanjem zbornika na engleskom jeziku.

Veliki je uspjeh knjige što uspijeva obuhvatiti u jednome svesku 51 prilog iz najrazličitijih područja na kojima su isusovci postigli značajne rezultate: filozofije, fizike, filologije, nautike, glazbe, arhitekture... Uspješno je napravljena klasifikacija tema, te prema tome i radova: *Filozofija i znanost; Teologija i religiozna kultura; Lingvistika i literatura*, te *Arhitektura i umjetnost*.

Već i prosječnom poznavatelju uloge isusovaca u hrvatskoj znanosti pada u oči neisticanje najvećeg hrvatskog znanstvenika: Ruđera Boškovića, ovdje predstav-

ljenog »samo« jednim prilogom, i to Ivica Martinovića o Boškovićevim ekspertizama na polju hidrauličnog inženjeringa, vrijedan prikaz manje poznate dimenzije interesa našega Ruđera. Ako se ima u vidu da je g. 1987. izašao zbornik radova sa simpozija FTI-a: *Filozofija znanosti Ruđera Boškovića*, koji je naznačio *status* Boškovićevih ideja u suvremenoj filozofiji i znanosti, razumljiva je određena slaba zastupljenost Boškovića. S druge strane ovaj se »manjak« pokazuje sretnim, jer se tako iz Boškovićeve sjene javljaju značajna znanstvena imena hrvatskih isusovaca koji svjedoče o raznovrsnosti znanstvenog interesa među njima, te se i Boškovićeva pojava ne doimlje kao iznimka nego (naravno najvažnija) karika u lancu isusovačkoga znanstvenoga napora.

Prva tematska cjelina, posvećena filozofiji i znanosti, donosi još drugih zanimljivih priloga-prikaza isusovačkih ostvarenja na polju filozofija, poput članka Franje Zenka o povijesti razvoja ustroja studija na odgojnim zavodima Družbe tijekom 17. i 18. stoljeća, s prikazom djelovanja najvažnijih isusovačkih filozofskih pisaca iz toga vremena. Sličnu sintetičnost donosi i Miroslav Kurelac u prilogu o povijesnim djelima isusovaca u Hrvatskoj. Uključena su i djela nehrvata poput talijanskih isusovaca D. Farlatija i J. Coletija, autora monumentalnog *Illyricum sacrum*, od iznimne važnosti za proučavanje povijesti hrvatskih zemalja. Posebno je istaknut značaj djela Josipa Mikoczya (1734.-1800.), kojega Kurelac svrstava u najuže okruženje kritičke historiografije u Hrvata.

Prilog hrvatskih isusovaca na području etnologije poglavlje je koje se tek otvara, te u tom smislu članak Vitomira Belaja djeluje poticajno. Prinos Ferdinanda Konščaka u ocrtavanju (kartografskom) granica Novoga svijeta sadržaj je u prilogu Vladimira Muljevića. Fernando Consag, kako su Konščaka

nazivali u Kaliforniji, djelatan u 18. stoljeću, najzaslužniji je za pobijanje tvrdnje da je Kalifornija otok. Među slične malo poznate doprinose isusovaca pripada i osnivanje prve nautičke škole na jadranskoj obali (u Trstu) od Riječanina Franje Ksavera Orlanda, g. 1754. (članak Snježane Paušek-Baždar). Široki spektar dostignuća na polju prirodnih znanosti, osim već spomenutih Boškovićevih hidrauličkih ekspertiza, prikazan je pregledno ponajprije u članku Žarka Dadića, te potom po pojedinim područjima, od eksperimentalnih kemo-pokusa Josipa Franje Domina i Ludwiga Mitterpachera, hidromehaničkih teoretskih zamišljaja Franje Bruna, do istraživanja flore bosanskih planina Erika Brandisa. Javnosti manje poznat doprinos ovostoljetne Družbe u Hrvata na polju filozofije uvodno je osvjetljen člankom Miljenka Belića.

Drugi dio zbornika obuhvaća djelovanje isusovaca na polju teološkog promišljanja i religiozne kulture, posebno školstva i odgoja. Katekizmi iz pera hrvatskih isusovaca već su priznati nezaobilaznom književnom baštinom u procesu formiranja hrvatskog teološkog rječnika i književnog standarda općenito.

Nepoznata je međutim aktivnost hrvatskih misionara u Japanu i Kini; zanimljivo pisana poradi stila, a i činjenice da su prikazani od pisaca koji ne poznaju izblizega hrvatsku kulturu i povijest; prilog o Ivanu Vremanu, Splićaninu, misionaru na Dalekom Istoku, prilog Juan Ruiz-de-Medina, te o arhitekturnim eksperimentima u isusovačkim misijama (članak Ignacio Modiano), primjerice u misiji Chiloé u Čileu. Naime, arhitektonski »slog« misijskih crkvenih građevina u tim misijama podsjeća na srednjoeuropsku, a možda posebno na hrvatsku ruralnu sakralnu arhitekturu, te je vjerojatno utjecaj primjene iskustava ili hrvatskih isusovaca misionara u Čileu ili drugih koji su boravili neko vrijeme možda i u

Hrvatskoj. Borba za očuvanjem katoličanstva među albanskim narodom, koja u sebi krije sve opasnosti misionarskog djelovanja, sadržaj je pregledne sinteze kulturnog, znanstvenog i odgojnog rada isusovaca, među kojima ima i Hrvata, među Albancima.

Dva prikaza, autora Mije Korade i Ante Sekulića, odnose se na Gradišće i Bačku, dvije specifične hrvatske zajednice te na njihove veze s Družbom, koja, mada u tim krajevima nije znatnije izravno djelovala, ostavlja posredno utjecaj na duhovni i kulturni život naroda.

Vrijedan je pohvale rad Agneze Szabo o odnošajima hrvatskoga puka prema isusovcima u 19. stoljeću, prilog koje bi, proširen i na ostala razdoblja hrvatske povijesti obilježena i aktivnošću Družbe Isusove, donio nove uvide u raznolikost susreta hrvatske specifičnosti i karizme Družbe.

Treća tematska cjelina objedinjuje oglede o isusovačkim lingvističkim i literarnim prinosima koji široj javnosti nisu nepoznati, no bogatstvo lingvističke i literarne baštine možda je najmanje iscrpivo područje između svih isusovačkih pregnuća. Ono će se istraživati dokle god bude zanimanja za hrvatsku književnu povijest i književni jezik uopće. Zanimljiv je stoga i odaziv niza uglednih poznavatelja hrvatskoga jezika i njegove povijesti: J. Jerneja u usporednicama u gramatikama Bartola Kašića i Jakova Mikalje; Josipa Vončine o mjestu Habledićeve *Rječnika* u povijesti hrvatskoga književnoga jezika; Nives Sironić–Bonefačić o prinosu Jakova Mikalje i Ardelia Della Belle razvoju hrvatsko–talijanske leksikografije; Zorana Kravara o liturgijskoj lirici Antuna Kanižlića; Alojza Jembriha o kajkavskoj literarnoj i lingvističkoj baštini u radovima isusovaca 17. i 18. st. Novina je svakako istraživanje Josipa Bratulića o isusovačkom govorništvu u Dalmaciji i Dubrovniku u 18. st., koji u

njemu vidi praktičan element širenja govornog standarda i učvršćenja štokavskog narječja na širokim područjima hrvatskih zemalja, činjenica koju treba tumačiti sklonosti epskom pripovijedanju uvriježenom u većem dijelu hrvatskoga naroda.

U hrvatskom latinizmu nezaobilazno ime je Rajmunda Kunića, čije djelo prikazuje Pavao Knezović. Svrha je članka u provom redu osvijetliti Kunićevo originalno poetsko djelo te prevodilački rad po kojemu postaje prevodilac europskog ranga, ponajviše po prijevodu *Ilijade* na latinski. Pionirski je rad Vladimira Dugačkog o medicinskom nazivlju u rječniku Ardelia Della Belle. Razvoj hrvatskog liturgijskog nazivlja gledan iz pozicije jezičnoga standarda Kašićeva *Rituala Rimskog*, tema je članka Marka Babića, dok su Marijan Steiner i Lovro Županović obradili prinos isusovaca hrvatskoj glazbenoj kulturi, a Hrvojka Mihanović–Salopek starohrvatskoj himnodiji.

Ako bi se moglo reći da je prethodna tematska cjelina (lingvistika i literatura), ne samo po sadržaju već i po podrijetlu autora uglavnom nacionalna, posljednje tematsko okruženje bitno je internacionalno, europsko: arhitektura i umjetnost. Bilo da je riječ o baroknoj arhitekturi u Hrvatskoj, što nam ga donosi prilog Đurđice Cvitanović; o religioznom slikarstvu isusovačkih crkava (Ivy Kugli–Lentić); baroknim skulpturama (Doris Baričević); *stucco* dekoracijama (Miroslav Klemm), vidljivo je pravilo da umjetnost ne poznaje granice, ili, drukčije rečeno, vidljiv je europski ukus pri odabiru tema ali i umjetnika zaduženih na izvedbi isusovačkih narudžbi. Umjetnici koji urešavaju barokne crkve po Hrvatskoj potječu iz različitih europskih zemalja, a neki su i posebno obrađeni, poput Josipa Kraljića (Zlatko Uzelac). Da su umjetničke građevine koje su gradili isusovci u burnoj povijesti zapadale

katkada u zaborav, svjedoči i prilog Željka Škalamera o mogućim lokacijama negdašnje isusovačke rezidencije i gimnazije u Beogradu u 18. stoljeću.

Nisu izostavljeni ni prilozi o umjetničkoj izradbi i urešavanju crkvenoga namještaja (Nela Tarbuk) i odjeće (Jelena Ivoš), liturgijskog posuđa (Ivo Lentić), kao i ovostoljetnoj isusovačkoj arhitekturi (T. Premerl, S. Rakić), za Zagrepčane ponajviše vidljivoj u bazilici u Palmotićevoj (Olga Maruševski).

Zasigurno, moglo bi se s pravom reći da bi se mogao sastaviti i jedan drukčiji zbornik u kojemu bi dominirale drukčiji pristupi, pa i drukčije teme; koji bi istaknuo više neka druga imena, zasada možda i nepoznata. Tu mogućnost treba vidjeti više kao prednost zbornika negoli kao manjak: njegov cilj nije donijeti sve o bogatoj baštini Družbe Isusove među Hrvatima, nego naznačiti ukorijenjenost djelovanja isusovaca u životu jednog naroda, ukorijenjenost u temeljima njegova osmišljavanja vlastitog identiteta koji traži izraz u kulturi kao nečemu što najbolje potvrđuje posebnost. Odatle i različiti pristupi tim posebnostima, odatle i otvorenost takve bogate individualnosti koja je ovim engleskim izdanjem ponuđena svima koji žele osjetiti univerzalnost karizme Družbe Isusove u posebnosti Hrvata.

Ivica MUSA

Vladimir Horvat, *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb: Hrvatski studiji, 1999., 334. str.

O o. Vladimiru Horvatu, DI (rođ. 1935.), autoru opsežne studije o prvom značajnom hrvatskom jezikoslovcu isusovcu Bartolu Kašiću, nastale nakon dugogodišnjih istraživanja, zapravo se malo znade. Za kratki »unutarnji portret« Vladimira Horvata (prigodom njegova

65. rođendana), važno je istaknuti višestruku prepletenost i odanost stvarima i pitanjima vjere i književnosti, teologije i filologije, hrvatske crkvene i svjetovne kulture kao značajnog konfesionalno–kulturnoga jedinstva. Njegova instruktivna knjižica *Crkva u hrvatskom narodnom preporodu* (1986.) upozorila je na veze i prinose Crkve u samim počecima novije hrvatske »svjetovne« kulture, s pravom ističući veliko značenje svoje subraće isusovaca, osobito u razdoblju dalje i bliže pripreme, ali i u samo vrijeme preporoda (škole, knjige, mecene). Kao zaljubljenika i dobrog poznavatelja moderne književnosti otkriva Vladimira Horvata njegova knjiga *Prilog Matoševoj poetici – Camao – Prva pjesma – Baudelaire* (1994.), koja nije samo dokument uzorna magistarskog rada nego i potvrda Horvatove analitičnosti i vrsnoga razumijevanja stila i jezika, kako hrvatskoga tako i francuskoga. Međutim, sve će se te osobitosti filološko–književnoga obrazovanja p. Vladimira Horvata sjediniti u njegovu doktorskom radu o Bartolu Kašiću, koji se nije samo sveo na, koliko mukotrpna toliko i potrebna arhivska istraživanja, kabinetsko pisanje i pripremanje knjige, nego ga je pratio zavidan promidžbeni elan pri afirmaciji Bartola Kašića kao vrsnika reda unutar kojega se autor mogao i sam prepoznati te, prije svega, kao istinskoga začetnika hrvatskoga jezikoslovlja (leksikografa, gramatičara hrvatskoga jezika i prevoditelja Biblije).

Koje su očigledne vrijednosti Horvatove knjige o Bartolu Kašiću? Izdvojio bih, najprvo, još uvijek rijedak napor, svakako nedovoljno sustavan, da se od naših kolega iz crkvenih redovničkih zajednica obrađuje problematika koja i jest najviše vezana uz povijest i djelovanje Crkve, a koja je bivala općim dobrom hrvatske kulture. Onome tko dobro poznaje funkcioniranje redovničkih zajednica,